

ЗАСОБИ ПРАВОВОГО ВПЛИВУ ТА ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ: СПІВВІДНОШЕННЯ В УМОВАХ ІНТЕГРАЦІЙНИХ ПРОЦЕСІВ

Суспільство як системне явище характеризується певним ступенем організованості та впорядкованості, що обумовлено необхідністю узгодження потреб, інтересів окремої особи або групи осіб. Така організованість та впорядкованість суспільства неможлива без наявності спеціальних засобів впливу на нього. У цьому аспекті право як дієва динамічна категорія здійснює вплив на учасників правового спілкування, виявляючи активність у суспільному середовищі. При вирішенні практично значущих завдань у суспільстві право використовує притаманні лише йому правові засоби, які вже були предметом дослідження на галузевому рівні, хоча теоретичні проблеми правових засобів ще не отримали достатнього наукового аналізу. Однак дослідження правових засобів має актуальне значення і без її наукового вирішення неможлива оптимізація механізмів впливу права на суспільні відносини.

Різноманітні аспекти правових засобів та правового регулювання були предметом наукового аналізу таких учених, як С. Гусарев, А. Денисова, А. Заєць, М. Козюбра, А. Колодій, О. Львова, Л. Макаренко, О. Мельник, Н. Оніщенко, В. Сіренко, Т. Тарахонич, О. Тихомиров та ін. Аналіз ідей вказаних учених обумовлює правомірність висновку про недостатність уваги проблемам співвідношення засобів правового впливу та правового регулювання.

Метою цієї публікації є аналіз правового регулювання і правових засобів на категоріальному рівні та визначення основних аспектів співвідношення цих явищ.

На нашу думку, досягнення поставленої мети потребує аналізу досліджуваних категорій. Зазначимо, що в теорії права були обґрунтовані різні дефініції категорії «правові засоби». Узагальнюючи існуючі підходи, можна визначити такі правові засоби, як:

1) інституційні явища правової дійсності, які втілюють регулятивну силу права, його енергію і яким належить роль її активних центрів [1, с. 14];

2) інструментарій, що акумулюється у механізмі правового регулювання, за допомогою якого досягається мета правового регулювання;

3) суто юридичні поняття, а також діяння суб'єктів, що спрямовані на їх застосування з метою досягнення конкретного результату [2, с. 300].

Н. Оніщенко визначає правові засоби як інституційні утворення (форми) правової дійсності, що у своєму реальному функціонуванні та використанні в процесі спеціальної правової діяльності зумовлюють досягнення визначеного результату у вирішенні соціальних завдань і проблем, які постали перед суспільством та державою на певному етапі. Загальні правові засоби використовуються для постановки основних цілей і виконання кола завдань правового регулювання [3, с. 239].

На нашу думку, найбільш повним визначенням правових засобів є дефініція, обґрунтована О. Малько, який розглядає правові засоби як правові явища, що відображені в інструментах (установленнях) та діях (технологіях), за допомогою яких задовольняються інтереси суб'єктів права, забезпечується досягнення соціально корисних цілей [4, с. 11].

Для реалізації контролю, вирішення конфліктів у суспільстві право користується своєрідними інструментами — засобами правового впливу на суспільні відносини, які поділяються на дві великі групи — правові стимули та правові обмеження.

Своє основне призначення вони виявляють саме на інформаційному рівні правового впливу, який полягає у безпосередньому впливі права на свідомість людини. У цьому випадку засоби правового впливу сприяють формуванню і дії мотивів поведінки. Відповідно до сприйнятих засобів та з урахуванням власних інтересів людина формує свою поведінку. Таким чином стимули та обмеження є важливими для поведінки, впливають на цінність, на яку орієнтується поведінка суб'єкта.

Якщо правові стимули покликані спонукати до правомірної поведінки, яка є прийнятною як для особистості, так і для суспільства, то правові обмеження мають стримувати від протиправного задоволення її власних інтересів, яке може бути корисним для особистості, але завдавати шкоди суспільним інтересам [5, с. 192].

Правові обмеження є, з одного боку, засобом реалізації юридичної відповідальності, оскільки існують у вигляді примусового звуження меж суб'єктивних прав та свобод, а з другого — інструментами забезпечення правового статусу особи.

Найбільш повно правові обмеження були досліджені О. Малько, який розглядає правове обмеження як процес правового примусу на інформаційно-психологічному рівні у потенційному або реальному виразі, у виконанні дій на користь суспільних інтересів або в інтересах уповноваженого суб'єкта. Вони ширші за своїм обсягом, ніж традиційні методи правового регулювання, а також не підміняють інші різнопланові юридичні засоби, певною мірою інтегруючи та уніфікуючи їх [4, с. 98].

Вагомою є позиція С. Бобровник, яка визначає правове обмеження як закріплене у праві утримання від протиправного діяння, метою якого є створення необхідних умов для задоволення інтересів уповноваженого суб'єкта та суспільних інтересів загалом [6, с. 92]. Отже, правові стимули та правові обмеження є основоположними засобами правового впливу.

Р. Русінов під правовим регулюванням розуміє цілеспрямований вплив на поведінку суб'єктів та суспільні відносини за допомогою правових (юридичних) засобів [7, с. 257].

Ю. Шемшученко та С. Бобровник вважають, що правове регулювання — це один з основних засобів державного впливу на суспільні відносини з метою їх упорядкування в інтересах людини, суспільства і держави [8, с. 40–41].

Обґрунтованим є формулювання Н. Оніщенко, яка визначає правове регулювання як спеціальну дію права, відрізняючись за формою і змістом, яка здійснюється через суб'єктивні права та обов'язки суб'єктів права, що є суб'єктами конкретних правовідносин. У цьому випадку йдеться про чітко визначені приписи можливої та необхідної поведінки [9, с. 14].

Т. Тарахонич констатує відсутність єдиного підходу до розуміння категорій правове регулювання і правовий вплив, зокрема наголошує, що, з одного боку, не варто ототожнювати зазначені вище категорії, оскільки вони є різними за своїм змістовним наповненням, а з другого — це розмежування є умовним і пов'язане з багатоаспектністю дії права [10, с. 13].

На нашу думку, правове регулювання є нормативно-організуючим впливом на суспільні відносини, який здійснюється за допомогою специфічно-правових засобів з метою їх впорядкування відповідно до правових норм.

Щодо правового впливу, то А. Комаров визначає його як результативний, нормативно-організаційний вплив на суспільні відносини за допомогою власне правових засобів (норм права, правових відносин, актів застосування права) та інших правових явищ (правосвідомості, правової культури, правових принципів тощо) [11, с. 286].

Правовий вплив, на відміну від правового регулювання, пов'язаний з тими суспільними відносинами, які не регулюються правом, але на які поширюється дія права. Він формується не тільки за допомогою таких засобів, як норми права, а й включає в себе правову культуру, яка сформувалася у цьому суспільстві. Правовий вплив включає не лише правові засоби впливу, а й інформаційні, психологічні, ідеологічні тощо.

Правове регулювання завжди означає також і правовий вплив, який не завжди означає свідоме регулювання суспільних відносин, оскільки правовий вплив є більш широкою категорією і включає в себе правове регулювання. Вони співвідносяться як ціле та частина. Правове регулювання завжди пов'язане зі встановленням конкретних прав та обов'язків суб'єктів, з існуванням прямих приписів про необхідне та можливе, а правовий вплив не пов'язаний. Правове регулювання означає дію

правових норм через правовідносини, а правовий вплив може це не передбачати, тобто і правовий вплив, і правове регулювання є процесами, що можуть здійснюватися одночасно. Крім того, можливий тільки вплив права на свідомість людей без регулювання ним суспільних відносин.

Оскільки завданням правового регулювання є регулювання правовідносин, воно використовує для досягнення цієї мети свої правові засоби. Правові стимули та обмеження як засоби правового впливу використовуються і правовим регулюванням, проте набувають певної специфіки, хоча у правовому регулюванні вони не є єдиними правовими засобами.

Під правовим регулюванням суспільних відносин розуміють лише одну з форм впливу права на суспільні відносини — вплив за допомогою специфічних правових засобів: норм права, правовідносин, актів правореалізації тощо. На думку С. Алексєєва, правове регулювання охоплює лише владний юридичний вплив, стосується безпосередньо зовнішньої поведінки суб'єктів права. Не випадково регулятивність вважається змістовною властивістю безпосередньо самого права і ще ніхто не довів, що вона так само притаманна всім іншим засобам юридичного впливу, в тому числі правосвідомості, правовій культурі тощо [12, с. 41].

Основна відмінність між засобами правового впливу та засобами правового регулювання полягає у тому, що ці категорії не збігаються за обсягом дії. Правові засоби в аспекті правового впливу включають у себе і засоби правового регулювання як одного з аспектів правового впливу. До елементів механізму правового регулювання можна віднести: норми права, правовідносини, нормативно-правові акти, акти реалізації права тощо. Зазначені правові засоби водночас можуть бути і засобами правового впливу, але спектр засобів механізму правового впливу значно ширший, оскільки крім них він також включає правову свідомість, правову культуру, правову ідеологію, правову інформацію тощо, тобто засоби, які є більше засобами правового впливу, ніж правового регулювання.

Засоби правового регулювання в усіх випадках пов'язані з процесом регламентації дій учасників суспільних відносин, з чітким визначенням їх юридичного положення. У свою чергу, засоби правового впливу діють поза такою регламентацією. В основу застосування засобів правового регулювання покладається застосування норм права. У правовому впливі може відігравати важливу роль і норма, яка вже відмінена, але здійснює вплив на свідомість людей, оскільки залишається в їх пам'яті.

Правовий вплив здійснюється через постійно існуючі загальні правовідносини, адже взаємодія суб'єктів права з державою та між собою є постійною, у зв'язку з чим учасникам суспільних відносин необхідно дотримуватися правових норм, хоча деякі можуть так і не вступити у певні види конкретних правовідносин. Одночасно з впливом одних засобів може здійснюватися правове регулювання іншими, зокрема, використовуватися суб'єктивні права, застосовуватися норми права, прийматися правостановлюючі акти. У таких випадках також має місце дія засобів правового впливу на волю та свідомість людей, адже неможливо уявити жоден момент правового регулювання як механічну дію правової норми та автоматичне безсвідоме підкорення їй людини.

Крім того, існує різниця між засобами правового впливу та регулювання на рівні їх легалізації, ступеня використання і праворегламентуючих можливостях. Так, засоби правового регулювання є регламентованими державою, деякі з них визначаються як джерела права. Вони визнаються державою як загальнообов'язкові для використання у суспільстві. Засоби правового впливу, у свою чергу, не завжди є легалізованими, ступінь їх використання може бути значно обмеженим. Наприклад, правовий прецедент як засіб правового впливу офіційно в нашій державі не легалізований, тобто не визнається офіційним джерелом права, проте фактично існує у вигляді правозастосовної практики і впливає на суспільні відносини через те, що суди різних інстанцій орієнтуються на рішення та роз'яснення вищестоячих судів.

Засоби правового впливу діють безпосередньо на суб'єктів права, проте тут не існує чітко регламентованого і гарантованого порядку, який передбачають засоби правового регулювання. Можливість варіантів поведінки у межах дії засобів впливу набагато ширша, ніж у засобів регулювання, де конкретні правовідносини створюють певні межі, в яких повинні діяти суб'єкти права.

Однією з відмінностей засобів правового впливу від засобів правового регулювання є те, що в перших відсутній державний примус як один з елементів правового регулювання (в аспекті поза регулюванням). Правовий вплив діє на свідомість суб'єктів в інформаційно-психологічній площині.

щині, а тому його дія характеризується переконанням до певних дій та добровільністю їх виконання. У свою чергу, засоби правового регулювання містять у собі державний примус через те, що об'єктом їх регулювання є правовідносини, в яких засоби повинні досягати визначеної мети іноді всупереч бажанням суб'єктів, а іноді сприйняття у суб'єктів може бути відсутнім, але механізм регулювання повинен спрацювати в момент настання всіх необхідних умов дії правової норми.

Таким чином, засоби правового впливу та засоби правового регулювання співвідносяться як ціле та частина, оскільки правове регулювання є елементом правового впливу, що, відповідно, відображається і на правових засобах, які вони використовують. Основна відмінність між цими категоріями полягає в обсязі їх дії. Основними правовими засобами правового впливу є стимули та обмеження, проте на рівні правового регулювання вони набувають предметної специфіки, і також використовуються специфічні (регулятивні) правові засоби, які є більш характерними для правового регулювання.

Список використаних джерел

1. *Алексеев С. С.* Правовые средства: постановка проблемы, понятие, классификация / С. С. Алексеев // Советское государство и право. — 1987. — № 6. — С. 12–19.
2. *Теорія держави і права. Академічний курс : підруч. / за ред. О. В. Зайчука, Н. М. Оніщенко. — 2-ге вид., перероб. і допов. — К. : Юрінком Інтер, 2008. — 688 с.*
3. *Мала енциклопедія теорії держави і права / за заг. ред. Ю. Л. Бошицького. — К. : Вид-во Європейського університету, 2010. — 368 с.*
4. *Малько А. В.* Стимулы и ограничения в праве / А. В. Малько. — 2-е изд., перераб. и доп. — М. : Юристъ, 2004. — 250 с.
5. *Денисова А.* Правові засоби: поняття та види / А. Денисова // Право України. — 2010. — № 7. — С. 190–195.
6. *Бобровник С. В.* Проблеми теорії держави та права (курс лекцій) / С. В. Бобровник. — К. : Вид-во Київського ун-ту права, 2004. — 122 с.
7. *Теория государства и права / под ред. В. М. Корельского, В. Д. Перевалова. — М. : Норма-Инфра, 1998. — 402 с.*
8. *Шемшученко Ю. С.* Правове регулювання / Ю. С. Шемшученко, С. В. Бобровник // Юридична енциклопедія : в 6 т. / редкол. : Ю. С. Шемшученко (відп. ред.) та ін. — К. : Українська енциклопедія ім. М. П. Бажана, 2003. — Т. 5. — С. — 736 с.
9. *Державно-правове регулювання в умовах трансформації суспільних відносин : моногр. / за заг. ред. професора Ю. Л. Бошицького. — К. : Юридична думка, 2009. — 536 с.*
10. *Тарахонич Т. І.* Правове регулювання та правовий вплив як юридичні категорії: співвідношення понять / Т. І. Тарахонич // Часопис Київського університету права. — 2009. — № 4.
11. *Комаров С. А.* Общая теория государства и права. Академический курс : в 2 т. / С. А. Комаров ; под ред. М. Н. Марченко. — М. : Зерцало, 1998. — Т. 2. — 640 с.
12. *Алексеев С. С.* Государство и право : учеб. пособие / С. С. Алексеев. — М. : ТК Велби ; Проспект, 2006. — 152 с.

Павлюков І. І. Засоби правового впливу та правового регулювання: співвідношення в умовах інтеграційних процесів

Здійснено аналіз засобів правового впливу та правового регулювання з точки зору їх співвідношення. Наводяться основні підходи до розуміння правових засобів, визначено зміст таких категорій, як «правове регулювання» та «правовий вплив». Проаналізовано основні засоби правового впливу: правові стимули та обмеження. З'ясовано основні аспекти співвідношення правового регулювання та правового впливу. Основна увага приділена визначенню співвідношення засобів правового впливу та правового регулювання. Основні відмінності між цими явищами визначено за обсягом, особливостями регламентації, способом застосування, рівнем реалізації та праворегламентуючими можливостями.

Ключові слова: правові засоби, засоби правового регулювання, засоби правового впливу, правові стимули, правові обмеження.

Павлюков И. И. Средства правового влияния и правового регулирования: соотношение в условиях интеграционных процессов

Осуществлен анализ средств правового влияния и правового регулирования в аспекте их соотношения. Анализируются основные подходы к пониманию правовых средств, определены такие кате-

гории, как «правовое регулирование» и «правовое влияние». Проанализированы основные средства правового влияния: правовые стимулы и правовые ограничения. Исследованы основные аспекты соотношения правового регулирования и правового влияния. Основное внимание уделено соотношению средств правового влияния и правового регулирования. Основные отличия анализируемых явлений определены по объему, особенностям регламентации, способу применения, уровню реализации и праворегламентирующим возможностям.

Ключевые слова: правовые средства, средства правового регулирования, средства правового влияния, правовые стимулы, правовые ограничения.

Pavliukov I. Measures of legal impact and legal regulation: correlation in conditions of integration processes

Realized the analysis of measures of legal impact and legal regulation in the aspect of their correspondence. Analyzed basic approaches to understanding of legal measures, determined categories «legal impact» and «legal regulation». The main measures of legal impact: legal incentives and legal restrictions are analyzed. Researched main aspects of correlation of legal impact and legal regulation. Focuses on correlation measures of legal impact and legal regulation. Main differences of analyzed concepts determined from volume, features of regulation, mode of application, level of implementation and law regulating features.

Key words: legal measures, measures of legal impact, measures of legal regulation, legal incentives, legal restrictions.

УДК 347.471

*Дмитро Євгенович Санченко,
студент юридичного факультету
Київського національного університету
імені Тараса Шевченка*

ПРИВАТНОПРАВОВА ФОРМАЦІЯ ГРОМАДЯНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА (ПИТАННЯ ГЕНЕЗИ)

Важко погодитися з тим, що в умовах подальшого утвердження та розвитку правової соціальної держави статус громадянського суспільства існує дещо на умовно-теоретичному рівні, натомість прикладний аспект помітний менше. Складність і комплексність соціальних зв'язків сприяють утвердженню системи як цілісної одиниці, тому фігурація категорії «інтерес» зумовлює розвиток громадянського суспільства у різних напрямках: від публічного до приватноправового. Окреслена стаття покликана дослідити приватноправову формацію громадянського суспільства із розкриттям його значущих елементів через призму правового позитивізму і природного права. Варто зазначити, що такі вчені, як А. Галкін, А. Кудряченко, Н. Кузнецова, Ю. Красіна, С. Кириченко, Н. Оніщенко, А. Одинцова, М. Требін, Н. Хома, Ю. Шемшученко та інші присвячували наукову увагу дослідженню проблематики громадянського суспільства в зазначеному контексті.

Актуальність теми обумовлюється інтенсивним темпом суспільних перетворень, навантаженим на соціальну дійсність і правову політику, тому увага значного кола правників, політологів, соціологів та економістів прикута до доктринального дослідження громадянського суспільства у розрізі сучасних об'єктивних та суб'єктивних чинників, які впливають на його функціонування та розвиток. Як відомо, громадянське суспільство — це суспільство з розвиненими економічними, політичними, духовними та іншими відносинами і зв'язками, яке взаємодіє з державою та функціонує на засадах демократії і права. Побудова громадянського суспільства — мета суспільного розвитку [1, с. 151].